

A grice-i interakcióelmélet és kritikája

H. Paul Grice is filozófus volt, mint Austin. Kiinduló kérdésfeltevése is logikai-filozófiai alapállású: különbség van, vagy legalábbis úgy néz ki, mintha lenne a logikai konnektívumok jelentése és a nekik megfeleltetett természetes nyelvi kifejezések jelentése között.

Pl.: *Feri eloltotta a lámpát, és elaludt.* — **Feri elaludt, és eloltotta a lámpát.*

$p \wedge q$

$q \wedge p$

A logikában az *és* kommutatív művelet, a természetes nyelvben viszont az *és*-nek van egy időbeli sorrendre vonatkozó jelentése.

Grice azt mondja, hogy akik szerint vannak ilyen eltérések, azok két egymással versengő csoport egyikébe tartoznak: vagy *a*) formalisták, vagy *b*) az informális álláspont hívei.

Formalisták: mivel a logika képviselőit az érvényes következtetések általános mintázatainak megadása érdekli, a formális eszközöknek határozott fölényük van természetes nyelvi megfelelőikkel szemben. Filozófiai szempontból az a tény, hogy a logikai konnektívumok természetes megfelelői olyan elemeket is tartalmaznak jelentésükben, melyek nincsenek meg a formális eszközöknél, a természetes nyelv tökéletlenségeként foghatók fel; a kérdéses jelentésmozzanatok nem kívánatos túlbujánzások a mindennapi nyelvben, amelyek akadályai a fogalmak pontos meghatározásának (pozitivistá álláspont).

Informális álláspont: az ideális (logikailag tökéletesen formalizálható) nyelv iránti igényt csak a pozitivistá tudomány szükségletei (a világos fogalmak keresése) támasztják alá. A nyelv azonban nem elsősorban a formális tudomány szolgálya, sokkal fontosabbak a mindennapi (társalgási) funkciói. Lehet, hogy a természetes nyelvi jelentések és következtetési mechanizmusok a logika számára helyenként nehezen elemezhetők, de ettől még érvényesek és érthetők a kommunikáció gyakorlatában. Lehet, hogy a formális eszközökre érvényes szabályok nem is érvényesek a természetes nyelvi megfelelőkre.

Grice szerint a vitázók közös feltételezése, miszerint az eltérések ténylegesen léteznek, közös hibájuk: s ez a hiba abból származik, hogy nem szentelnek kellő figyelmet azoknak a körülményeknek, amelyek a társalgást irányítják. (Vagyis: nincs is jelentéskülönbség köztük.)

Mikor beszélgetünk, nem összefüggéstelen megjegyzések egymásutánját produkáljuk, hanem a résztvevők valamilyen közös célt vagy legalábbis irányt követnek, még ha ez nem is mindig szigorúan rögzített (pl. csevegő társalgás esetén). → együttműködési alapelv

Vannak olyan lépések a beszélgetés minden szakaszában, amelyek oda nem illőként kizárhatók.

Az együttműködési alapelv (CP) és a maximák

Együttműködési alapelv:

- Hozzájárulásod a társalgáshoz legyen olyan, amelyet az adott pillanatban a beszélgetés elfogadott célja vagy iránya megkíván!

1. *Mennyiség*

- Hozzájárulásod legyen a kívánt mértékben informatív!
- Hozzájárulásod ne legyen informatívabb, mint amennyire szükséges!

2. *Minőség*

- Próbáld hozzájárulásodat igazzá tenni!
 - Ne mondj olyasmit, amiről úgy hiszed, hogy hamis!
 - Ne mondj olyasmit, amire nincs megfelelő bizonyítékod!

3. *Viszony (relevancia)*

- Légy releváns!

4. *Mód*

- Légy érthető!
 - Kerüld a kifejezés homályosságát!
 - Kerüld a kétértelműséget!
 - Légy tömör!
 - Tartsd be a sorrendet! (Vö. a kiindulási problémával: az *és* jelentése.)

Grice természetesen elismeri, hogy **számos más (esztétikai, szociális vagy erkölcsi természetű) maxima is létezik**, amelyeket a társalgók rendszeren követni szoktak. Ő azonban arra koncentrál, amire – szerinte – a beszélgetés elsődlegesen szolgál: ez a cél a lehető leghatékonyabb információcsere (ez természetesen leszűkített kommunikációértelmezés). A beszélgetést a célirányos, sőt racionális viselkedés egy esetének tartja. Ezért maximái nemcsak a nyelvi interakciókra vonatkoznak, hanem más, nem beszélgetéses jellegű tranzakciókra is:

1. Mennyiség. Ha autószerelésben segítesz nekem, azt várom, hogy hozzájárulásod mennyiségileg olyan legyen, amilyenre szükség van: ha négy csavarra van szükségem, akkor ne kettőt vagy hatot adj.

2. Minőség. Hozzájárulásod igazi legyen, ne csapj be. Ha cukorra van szükségem süteménysütéshez, ne sót adj, és ne csapj be rossz minőségű áruval.

3. Relevancia. A partner hozzájárulása legyen mindig az aktuális szükségleteknek megfelelő: ha egy sütemény összetevőit keverem, nem azt várom, hogy egy jó könyvet adj a kezembe stb.

4. Mód. Azt várom, hogy partnerem tegye világossá, mi az ő hozzájárulása, s hajtsa végre azt ésszerű tempóban.

Eltérések a maximák által kijelölt kommunikációs viselkedéstől

1. A társalgás résztvevője nyugodtan és megjátszás nélkül megsérthet egy maximát. Ebben az esetben fölmerülhet a gyanú, hogy félrevezet.
2. Kibújhat mind egy maxima, mind az együttműködési alapelv érvényesítése alól: mondhatja, jelezheti vagy nyilvánvalóvá teheti, hogy nem akar úgy együttműködni, ahogy azt a maxima megkívánja. Azt mondhatja például, hogy *Nem mondhatok többet; lakatot kell tennem a számra.*

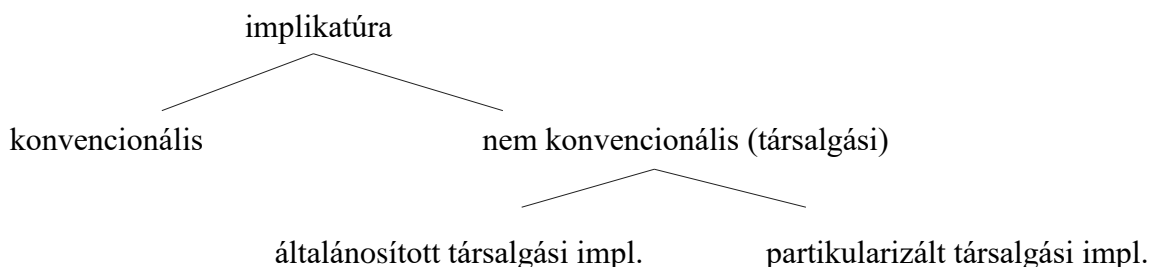
3. Ütközéssel találhatja magát szemben: lehet, hogy például nem tudja kielégíteni a mennyiség első maximáját anélkül, hogy megsértene a minőség második maximáját.
4. Megszeghet egy maximát, vagyis nyilvánvalóan nem elégíti ki azt. Feltételezve, hogy a beszélő követni képes a maximát, mégpedig anélkül, hogy (ütközés következtében) egy másikat megsértene, és amennyiben az is nyilvánvaló, hogy nem kíván félrevezetni, az értelmezés társalgási implikaturához vezet. Ilyenkor azt mondjuk, hogy a szóban forgó maximát *kihasználjuk*.

Az implikátúra fogalma és az interpretálás menete

Implikátúra: az együttműködési alapelv betartása mellett valamely maxima megsértésével a beszélő egy olyan gondolatot akar partnere tudomására hozni, amely explicit módon nincs benne a megnyilatkozásban, de kikövetkeztethető együttesen *a)* a szavak konvencionális jelentéséből, *b)* az együttműködési alapelvből és a maximákból, *c)* a megnyilatkozás nyelvi vagy egyéb kontextusából, *d)* más háttérismeretekből, valamint *e)* abból a kölcsönös feltevésből, hogy ezek minden résztvevő számára relevánsak és hozzáférhetők.

A társalgási implikátúra kidolgozásának általános menete: „A beszélő azt mondta, hogy *p*; nincs okunk arra, hogy feltételezzük, hogy nem követi a maximákat vagy legalábbis az együttműködési alapelvet; ezt csak úgy teheti, hogy azt gondolja, hogy *q*; tudja, (és tudja, hogy én tudom, hogy ő tudja), hogy én látom, hogy szükség van arra a feltételezésre, hogy ő úgy gondolja, hogy *q*; semmit nem tett annak érdekében, hogy megakadályozza, hogy én úgy gondoljam, hogy *q*; az a szándéka, hogy úgy gondoljam, vagy legalábbis megengedi, hogy úgy gondoljam, hogy *q*; vagyis azt impikálta, hogy *q*.”

Az implikátúra fajtái és a példák

Konvencionális implikátúra: *Ő angol, tehát bátor.*

Egy használt szó hagyományos jelentése határozza meg, hogy amellet, amit mondunk, mit implikálunk. Itt: a *tehát* jelentése hozza „*Az angolok bátrak.*” implikaturát. Nyelvi elemekhez kötött következményreláció. További példák: *Amália szőke, mégis okos.* (→ A szőkék/szőke nők általában buták.); *Amália okos, pedig szőke.* (ua.)

Általánosított társalgási implikátúra: egy bizonyos szóforma használata egy megnyilatkozásban rendes körülmények között meghatározott implikaturatípust hív elő (valamiképpen függetlenül a kontextustól). De nem konvencionálisan, mert nem a szó konvencionális jelentése váltja ki az implikaturát.

Példák: – *Ma este hétkor találkozom egy nővel*

Nem közeli hozzátartozóm, barátom stb. A határozatlan névelő azt jelzi, hogy a beszélő nem tud vagy nem akar specifikusabb lenni, tehát valami bizalmas dolgról lehet szó.

– közvetett beszédaktusok: „*Ide tudnád adni a sót?*”

Következtetés: a beszélő tudja, hogy a hallgató képes odaadni a sót neki. Nem azért teszi tehát föl a kérdést, hogy efelől tudakolódjon. A relevanciamaxima alapján automatikusan azt gondoljuk, hogy a sót kéri.

Partikularizált társalgási implikátúra: alkalmi, a kontextus egyedi sajátosságai révén következtethető ki.

Példák

A) Olyan példák, amelyekben nem sértünk meg semmilyen maximát, vagy legalábbis nem világos, hogy valamelyiket is megsértenénk.

A: *Kifogyott a benzinem.*

B: *A sarkon van egy benzinkút.* (Egyúttal azt implikálom, hogy nyitva van.)

A: *Úgy néz ki, Smith-nek mostanában nincs barátnője.*

B: *Újabban sokat jár New Yorkba....*

B) Az ütközés esetei

A: Hol lakik Laci?

B: Valahol Észak-Magyarországon.

/nem tudok kellően informatív lenni, mert nincs megfelelő evidenciám/

C) Kihasztnálás: egy maxima megsértése azzal a céllal, hogy társalgási implikátúrát hozzunk létre.

Ajánlás filozófusi állásra pályázó diáknak: „*Kedves Uram, X. Y. kitűnően bírja az angol nyelvet, és rendszeresen járt konzultációra. Ószinte híve: stb. stb.*”

A nők mindig nők maradnak. A háború az háború. (tautológia)

Litotészs: *Egy kicsit pityókás volt.* (széttörte az egész berendezést...)

Írónia: *Józsi igazi barát.* Hiperbola: *Úgy kirúgom, hogy a lába nem éri a földet.*

A kisasszony egy hangsort produkált, amely nagyon emlékeztetett az *Édes otthon* dallamára...

A: *Kovácsné egy vén szatyor.*

B: (1.0) *Hm, szép időnk van, nemde?*

Grice jelentősége: nagyobb súlyt tulajdonít a beszédaktuselmélet képviselői által elhanyagolt következtetési folyamatoknak (hallgatóközpontú). Útban a kognitívizmus felé.

- Feltételezi: – mentális állapotok létezése
– mentális állapotok tulajdonítása a partnernek
– maximák kihasználása (feltételezem, hogy a partner is tud mentális állapotot tulajdonítani nekem, és erre alapozva élek implikaturával)

Grice-kritikák

A társalgási maximák ideája rövid idő alatt nagy karriert futott be a nyelvfilozófiában, pragmatikában, kommunikációelméletben. Széles körben kezdtek hivatkozni Grice elméletére, felhasználták a maximákat számos régi jelentéstani probléma megoldására (pl. a humorjelenségek magyarázata). De a korrigálás, továbbfejlesztés igénye is hamar megfogalmazódott. A Grice-kritikusok három csoportja: relativisták (pl. Ochs Keenan), redukcionistaik (pl. Horn, Harnish), kiegészítők (ld. az udvariassági elméleteknél: Lakoff, Leech)...

1/ Milyen összefüggés áll fenn az együttműködési alapelv és a maximák között? Valóban a CP-ből és csakis abból következnek-e a maximák?

Asa Kasher (1976) szerint a Grice által feltételezett közös cél az interakcióban nem mindig létezik. Például: alkudozás, vitatkozás, illetőleg van, amikor nem akarjuk, hogy a partner tudjon az igazi szándékunkról, felismerje valódi célunkat.

Az együttműködési alapelv Kasher szerint nem univerzális tényező. Abból kell kiindulni, hogy a kommunikáló feleknek megvannak a maguk céljai, amit el akarnak érni (ez nem feltétlenül, sőt általában nem közös cél), és a cél elérése érdekében rendelkezésükre álló nyelvi eszközöket igyekeznek optimálisan felhasználni.

Az univerzális elv a **racionalitás elve**: *Adott cél esetében válaszd azt a cselekvést, amely a leghatékonyabban és a legkisebb ráfordítással vezet el a célhoz.* A grice-i maximák valójában ebből vezethetők le, nem pedig a CP-ből.

2/ A grice-i maximákon kívül vannak-e további elvek, stratégiák, amelyek szerepet játszanak a megnyilatkozások megformálásában és interpretálásában?

Kiefer Ferenc (1979) rámutat, hogy a grice-i elmélet csak egy eléggé behatárolt típusát tudja magyarázni a társalgásnak: az együttműködő kommunikációt (szemben a nem együttműködővel), amelyben a résztvevők ugyanannak a célnak az elérésében egyformán érdekeltek, nincs köztük státuskülönbség, és a kommunikáció kizárólag a maximálisan hatékony információcserét szolgálja.

Ha az általános racionalitási szabályszerűségeket konkrét szociokulturális kontextusokra és szerepstruktúrákra kíséreljük meg alkalmazni, újabb maximákhoz vagy viselkedési normákhoz jutunk el → pl. **udvariassági elméletek**, stratégiai kommunikáció, szociálpszichológiai tényezők (a kommunikációs partnerek szerepviszonyai stb.)

Pl.: „Ne közölj olyan információt, amely nem felel meg a kommunikációs és szociális szerepednek.”

Ezzel a „maximával” például magyarázható lenne, hogy miként értelmezünk egy olyan megnyilatkozást, amely nem tartalmaz semmiféle „illokúciós erőindikátort”, ahogy Searle fogalmaz (tehát hogy, mondjuk, egy felszólító formájú megnyilatkozást miért értünk egy hivatali vagy katonai elöljáró szájából parancsként, egy velünk egyenrangú vagy beosztott személy szájából viszont javaslatként vagy kérésként).

3/ Univerzálisak-e a grice-i maximák mindenféle természetes nyelvi kultúrát és kommunikációs aktust figyelembe véve? Minden társadalomban a célirányosság, optimumra törekvés áll-e a középpontban?

Számos nem nyugati berendezkedésű vagy a miénktől eltérő hagyományokat ápoló társadalomban alapvetően fontos szerephez jutnak a rituális jelhasználatnak a külső megfigyelő szemében öncélúnak tűnő formái – l. távol-keleti kultúrák, pl. *a tradicionális japán íjászverseny*. Ebben állítólag nem az a cél, hogy a nyíl el is találjon valamilyen tárgyat, hanem a mozdulat szépsége, harmóniája (az íj megfeszítése és a nyíl elröppentése önmagáért való cselekvés).

Elinor Ochs Keenan (1976) a madagaszkári malgasz beszélőközösség körében végzett antropológiai terepmunkájára támaszkodva állítja, hogy a „Légy informatív!” (mennysiségi) elvárás csak korlátozott mértékben érvényesül: *a malgasz beszélők általában kevesebb információt közölnek, mint amennyit a partner szeretne*, így a mennyiség maxi-májára alapozott implikaturák sem vonhatók le. Ochs Keenan két okot említ: (1) az új információ a madagaszkári faluközösségekben ritka árucikk; aki valamilyen új információhoz jut hozzá, annak presztízse van a többiek előtt; (2) bizonyos tabuk miatt és a nyilvános énkép (ld. Goffman *face*-fogalmát) védelmében a beszélők nem szeretnek elköteleződni, kerülnek az explicit kijelentéseket. A személyekre sem a legspecifikusabb kifejezésekkel utalnak (pl. *A házépítő éhes* = 'Apám éhes'). Ugyanakkor az sem igaz, hogy a mennyiségi maxima egyáltalán nem játszana szerepet a malgasz társalgásban. A beszédhelyzet néhány jegye befolyásolja a maxima figyelembevételét: (i) a beszélő valószínűbben tart vissza információt, ha az fontos, jelentős (nehéz hozzáférni, kellemetlen valakire nézve stb.); (ii) ha a felek közötti társas-társadalmi kapcsolat szoros, jobban kimondják a konkrét információt, mint pl. idegenek előtt; (iii) a nők inkább informatívak, mint a férfiak; a nőknek „hosszú a nyelvük”, azaz olyasmiket is elmondanak, amit nem kellene. A férfiak büszkék arra, hogy jobb szónokok, reprezentatív és rituális alkalmakkor ők a szószólók, mert „meggondoltabban”, „óvatosabban” tudnak fogalmazni. Ochs Keenan helyesen mutat rá arra is, hogy az informativitással kapcsolatos elvárások a mi kultúránkban is szituációfüggők (pl. nem szívesen árulunk el magunkra vagy másokra nézve kellemetlen dolgokat, az ügyvédek, kormányzóvívők stb. nem adnak ki terhelő információkat, és nem is igen vár(hat)juk el tőlük, hogy így tegyenek).

Konklúzió: *a kultúránként változó célok elérése érdekében kultúrától függetlenül a racionalitás, optimális cselekvés az út*. Nem létezik olyan társadalom, amelyben a legfontosabb lét- és cselekvésszervező információkat nem az együttműködés vagy racionalitás elvének megfelelően közvetítenék.

4/ Mi az *elv* és a *maxima* terminusok kognitív státusa?

- a) Normák, normatív előírások v. viselkedési szabályok, motívumok, amelyek irányítják a viselkedést, vagy
- b) interpretálási elvek, heurisztikák?

Válasz: mindkettő – attól függ, a beszélő vagy a hallgató oldaláról nézzük-e a dolgot.

5/ Konkrétabb problémák a maximákkal: vannak-e átfedések közöttük, összevonható-e egyik maxima egy másikkal, mi a módmaximák tartalma, mit is jelent a relevancia fogalma stb.

- a) a mennyiség 2. maximája fölösleges, lefedi azt a relevanciamaxima (maga Grice is utal erre)

b) *Robert M. Harnish* (1976) is redukcionista: a mennyiség és a minőség elvét összevonhatónak tartja: „Tedd az evidenciáid által igazolható legerősebb releváns állítást!” /mint látszik, a relevancia is benne van/

Előnye: kiszűri a maximák közötti ütközés lehetőségét. Hátránya: elvesz a modell szemléletessége, és a kihasználás sem lesz visszavezethető a különböző maximákra.

c) *Larry Horn* (1984) két elvre egyszerűsít:

Q(uantity)-elv (hallgatóközpontú): „Tedd hozzájárulásodat elégséggé! [Vö. mennyiség₁.] Mondj annyit, amennyit csak tudsz (adott R esetén)!”

R(elevance)-elv (beszélőközpontú): „Tedd hozzájárulásodat szükségessé! [Vö. viszony, mennyiség₂, mód.] Ne mondj többet, mint amennyit kell (adott Q esetén)!”

d) Mit is jelent a relevanciamaxima? Pontosítani kell.

A: – *Hol van a csokoládém?*

B: – *A gyerekek a szobában voltak...*

Releváns-e B válasza A kérdésére?

Smith és Wilson (1979): „Egy *p* megnyilatkozás akkor releváns egy *q* megnyilatkozásra nézve, ha a *p* és *q* együtt a háttértudással olyan információt eredményez, amelyet önmagában sem a *p* és a háttértudás, sem a *q* és a háttértudás nem hozna létre.”

6/ Vita a szó szerinti jelentés (literal meaning) fogalmáról

*Számos pszicholingvisztikai vizsgálat azt mutatja, hogy az indirekt beszédaktusok, idiómák, metaforák és más alakzatok megértése, feldolgozása időben nem tart tovább, mint a szó szerinti nyelvhasználat megértése, sőt az ilyen átvitt értelmű kifejezések szó szerinti jelentése sokszor nem is aktiválódik, csak a képletes jelentés hívódik elő. Ha ez igaz, alapjaiban kérdőjeleződik meg a grice-i kétszintű modell (szó szerinti jelentés, majd implikátúra) pszichológiai realitása. E kritikai vonal része a kontextualizmusként emlegetett nyelvfilozófiai irányzatnak. Egyik fő szószólója a 80-as évek eleje óta **Raymond W. Gibbs, Jr.** A kontextualisták a szójelentés és a jelentéskompozíció helyett eleve a kontextusnak adják a főszerepet a megértésben.*

(Erről részletesebben az alakzatok pragmatikája témakörnél.)

7/ **Miért éppen az egyik implikátúrát következtetjük ki, szemben egy másikkal, ha több alternatíva is szóba jöhet?** (Ld. *Smith újabban sokat jár New Yorkba...*) Válasz a relevanciaelmélettől (ld. kognitív hatás–erőfeszítés egyensúlya).

8/ **Miért van olyan sok utalás, sejtetés a nyelvhasználatban (pl. a sajtóban)? Miért implikálunk egyáltalán ahelyett, hogy mindig betartanánk a maxi-mákat?...**

Válasz: a klasszikus retorikától. **Quintilianus** (Kr. u. 90-es évek) egy olyan alakzatról ír, amely szerinte az *emphazisz* rokona vagy azonos vele. „*Lényege, hogy nem mondjuk ki azt, amit mások tudomására akarunk hozni, csak sejtetjük. De nem is az ellenkezője annak, amit mondunk, mint az irónia esetében, hanem olyan rejtett értelem, amelyet a hallgatóságnak kell kitalálnia. Ma szinte egyedül ezt tartják alakzatnak, s innen származik az alakzatos beszéd elnevezés. Háromféleképpen alkalmazzák. Az első, ha nyíltan megmondani veszélyes, a második, ha nem illik, a harmadik pusztán gyönyörködtetés végett, mert újdonságával és változatosságával jobban tetszik, mint ha egyenesen kimondtuk volna.*”